

Ewa Młynarczyk

Frymark, targ lub *kupia*, czyli o staropolskich nazwach umów handlowych

Przedmiotem moich zainteresowań jest leksyka dotycząca jednej z najstarszych sfer działalności człowieka, jaką jest handel. Zamierzam opracować słownictwo z tego zakresu funkcjonujące w najdawniejszych okresach rozwoju języka polskiego¹. Wyrazy dotyczące handlu są poświadczone w zabytkach doby staropolskiej, głównie w tekstach prawniczych: aktach miejskich, zapiskach sądowych itp. Podstawą ekscerpcji materiału z tego okresu jest dla mnie zasób leksykalny zawarty w *Słowniku staropolskim*. Bogatym źródłem dla doby średniopolskiej są lustracje królewszczyzn, inwentarze dóbr oraz słowniki².

Leksykę omawianej dziedziny można opisać w ramach wyraźnie kształtujących się pól semantycznych, np. nazwy miejsc sprzedaży, nazwy ludzi, nazwy podstawowych czynności kupieckich itp.

W niniejszym artykule omówię kilka leksemów nazywających samą transakcję handlową, umowę (mniej lub bardziej sformalizowaną) między kupującym a sprzedającym, na podstawie której jakiś przedmiot zmienia właściciela. Są to przede wszystkim wyrazy etymologicznie związane z podstawowymi dla tematyki handlowej pojęciami: *kupić – kupno, kup, kupia; sprzedać – sprzedaż* oraz *targ*.

W tej grupie leksykalnej umieściłam również nazwy wymiany towarowej bez użycia pieniędzy, czyli handlu wymiennego. Są to wyrazy: *zamiana* i *frymark*.

¹ Do tej pory opublikowałam z tego zakresu dwa artykuły: *Słownictwo dotyczące handlu w Słowniku staropolskim (uwagi ogólne)*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace Językoznawcze IX, Kraków 1997, s. 173–175 oraz *Gdzie targowano dawniej w Polsce, czyli o staropolskich wyrazach nazywających place, stoiska i pomieszczenia handlowe*, „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 54–67

² Brałam pod uwagę materiał z następujących słowników: Mączyńskiego, Knapskiego, Trotza oraz z wydawanego współcześnie *Słownika polszczyzny XVI wieku*. Pełny opis bibliograficzny znajduje się na końcu artykułu.

Kupno

W języku polskim rzeczownik *kupno* zanotowano po raz pierwszy w XV wieku³ w zapiskach przemyskiego sądu ziemskiego w znaczeniu 'akt nabycia rzeczy, łac. *emptio*': *Pueri ... per procuratorem suum immediate produxerunt literas, unam de libro terrae Premisliensi super villas Myezinicze et Rakowa emptas al. kwпно* 1469 AGZ XVIII 3 (Stp IV 467). W *Słowniku staropolskim* znalazły się tylko dwa cytaty ilustrujące użycie tego leksemu, ale już w XVI wieku *kupno* ma znacznie bogatszą egzemplifikację, np. *Wszakże nie ieden fye téz spárzy ná kupnie támtych Stáwów* Strum K4v (SXVI XI 556).

W szesnastowiecznych tekstach prawniczych *kupno* pojawia się często jako termin oznaczający transakcję handlową, np. *tedy Sędzia potwierdzając ono kupno/ bierze czapkę od tego który przedaie/ á kładzie iq ná głowę tego/ który ono imienie kupnie* GroicPorz 12v (SXVI jw.).

Zapisy w słownikach potwierdzają również fakt, że omawiany rzeczownik używany był często w słownictwie specjalnym (prawniczym), stając się m.in. składnikiem związków o charakterze terminologicznym, np. w zamieszczonych w słowniku Knapkiego (Th 337) zestawieniach: *kupno niedoskonałe v. Wyderek*⁴, *Kupno warowne/ z warunkiem urzędym*⁵, lub *kupno z powrotem* w przytoczonym przez Lindego fragmencie z *Ustaw cywilnych dla Galicji: Prawo odkupienia sprzedanej rzeczy zowie się kupno z powrotem* Gal.Cyw 3,92.

Proces terminologizacji omawianego wyrazu łączył się z konkretyzacją jego znaczenia, gdyż *kupno* w niektórych kontekstach jest też nazwą dokumentu – pisemnego aktu nabycia, np. *Zupnik [...] do tych koni/ które są w kupnie wyrázone [qui sunt in emptione exp[ressi JanStat 41]/ to iest do czterzech/ ma chowác iednego slugę godného* SarnStat 376, 548 (SXVI XI 566). Znaczenie takie nie utrwaliło się jednak w polszczyźnie, nazwą dokumentu potwierdzającego nabycie czegoś stało się zestawienie: *akt kupna* zanotowane w SW (II 637).

Terminologizacja *kupna* nie spowodowała wyeliminowania tego wyrazu z polszczyzny potocznej, gdzie funkcjonuje on w znaczeniu czynnościowym 'nabycie rzeczy na własność'. Na przykład u Trotza (685) i Lindego (II 554), prócz powtórnego za Knapkim zestawienia *kupno niedoskonałe*, znajdziemy egzemplifikację z języka potocznego: *kupnem czego dostać, jeden drugiego w kupnie psuje i podkupuje*.

Również dwojaki użycia – potoczne i terminologiczne – znajdziemy w słownikach języka polskiego, np. *Akt kupna mam w kieszeni* Gomul. Pieśni 53, *Dworek (...), w którym mieszkaliśmy, sprzedałbym chętnie, gdyby się kto do kupna trafil* Sienk. Wołod I, 170 (SJPD III 1298).

³ Nazwy miejscowe lub osobowe mogą poświadczać wcześniejszą obecność omawianych leksemów w języku, ale materiał onomastyczny nie był przedmiotem moich badań.

⁴ *Wyderek*, in. *Wyderkuf* oznacza kupno z zastrzeżeniem sobie zwrotu rzeczy kupionej i odebrania zapłaconej sumy (por. Stp X 456).

⁵ W innym miejscu (Th 1251) Knapki wyjaśnia: *Urzędowe kupno: świadeczne, publiczne*.

Oprócz omówionych wyżej, *kupno* miało też inne znaczenia, m.in. przedmiotowe – ‘to, co kupione’, np. u Trotza (685): *to kupno nie drogie* (znaczenie to poświadczono zostało w SXVI, L, SW, SJPD).

Przedaż/sprzedaż

Sprzedaż nazywa tę samą czynność, co *kupno*, ale z punktu widzenia sprzedawcy. Znaczenie tego wyrazu ‘odstąpienie czegoś za pieniądze’ nie zmieniło się od staropolszczyzny do czasów współczesnych, wahaniom podlegała jedynie jego postać.

W pierwszych fazach rozwoju polszczyzny wyraz ten miał formę *przedaj*, później (ok. XVIII w.) – prawdopodobnie pod wpływem ruskim – pojawiła się postać *przedaż* (SEBr).

W słowniku Mączyńskiego spotykamy postać *przedaj*: *Sagarius/ fagarii, Krámarz álbo kráwiec kitlyki takowe ná przeday nárzádzáyci*. Mącz 364c/7.

Omawiany leksem został bogato udokumentowany w lustracjach królewskich w wyrażeniach *robić na przedaż*, *mieć na przedaż*⁶, np. *Cła biorą królewskiego od każdego konia, co w wozie, po gr. 1 a co na przedaż pędzą albo wiodą, płacą od jednego po den. 12(...)* LWIk II 133.

U Knapskiego (Th 872) mamy hasło *przeday* zilustrowane zdaniem: *Przęday publiczney rzeczy na wendecie*. Tam też znajdujemy postać *przedacz* (w wyrażeniu *na przedacz*) zapisaną również u Trotza (1653), ale z zaznaczeniem, że jest to wyraz rzadko używany. Trotz podaje w osobnym haśle dwie postaci *przeday* i *przedaż*, ale przykład użycia mamy tylko z ostatnią z nich: *przedaż publiczna*.

Linde (IV 517) oprócz opisanych wyżej *przedaż* i *przedaj* podaje jako rzadko używaną żeńską postać *przedaża* udokumentowaną cytatem z siedemnastowiecznego tekstu Szymona Starowolskiego: *Morskich statków przedaża, gdy kto okręt lub barkę przedaże*. Star. Dw.

W SW (V 55, 56) postaci *przedaża* i *przedaj* podane są jako staropolskie, przy hasle *przedaż* podano kilka siedemnasto- i osiemnastowiecznych cytatów (Trotz, Ossoliński, Strojnowski). W słowniku tym jako osobne hasło pojawia się postać *sprzedaż*. Powstanie takiej formy wiąże się z upowszechnieniem podstawowego czasownika w postaci *sprzedać*⁷. Leksem *sprzedaż* został w tym słowniku udokumentowany głównie kilkoma sterminologizowanymi związkami wyrazowymi, świadczącymi o wyraźnej stabilizacji takiej postaci wyrazu w polszczyźnie dziewiętnastowiecznej (zwłaszcza w słownictwie specjalnym): *sprzedaż hurtowa, cząstkowa, s. na raty, s. publiczna(=licytacja), akt sprzedaży* itp. (SW VI 360).

⁶ Trudno rozstrzygnąć. opierając się na współczesnych, niefilologicznych wydaniach lustracji, jaka dokładnie była postać omawianego rzeczownika w tych tekstach.

⁷ Postaci *sprzedać, sprzedawać* były już popularne w tym okresie, skoro w SW odnotowano pochodzące od nich prefiksalne derywaty, np. *odsprzedać* (III 663), *wysprzedać* (oznaczony jako gwarowy, VII 1041), *nasprzedawać* (III 165), *posprzedawać* (III 165).

W tym kształcie funkcjonuje ten wyraz w polszczyźnie współczesnej. W SJPD (VII 174) umieszczono hasło *przedaż*, opatrując je kwalifikatorem *dawny*. *Sprzedaż* (VIII 650) objaśniono jako ‘umowę wzajemną, na podstawie której sprzedawca oddaje co kupującemu na własność za określoną sumę, wydawanie towarów po określonej cenie, sprzedawanie’. Jako stałe związki z tym wyrazem odnotowano: *sprzedaż detaliczna, sprzedaż hurtowa, sprzedaż publiczna*.

Współcześnie leksemy *kupno* i *sprzedaż* występują w polszczyźnie przede wszystkim jako terminy prawne i handlowe używane m.in. w nazwach dokumentów stwierdzających nabycie rzeczy, np. *akt kupna – sprzedaży, umowa kupna – sprzedaży*.

Kup

Kup w polskich tekstach pojawił się już w XV wieku w znaczeniu ‘akt nabycia rzeczy, transakcja handlowa’, np. *Krczon... był w *dirszenyu roley tey...podluk swego listu kupnego od kupu swego 1445 StPPP II nr 3239 (Stp III 462)*.

W tym znaczeniu omawiany wyraz występuje również w kilkudziesięciu cytatach zgromadzonych w SXVI (XI 352), np. *A^{mo} D^{omni} 1581 według tego kupu wyzei napifany Grzegorz Gowiński vtćiwem^m Bartofzowi Zwarce zupełną zapłatę dal a on także podniofwszy ieft podziękował y pokoi wieczny przirzeka ZapKościer 1581/6*. To, że *kup* oznaczał zwińczenie, końcowy etap negocjacji między kupującym a sprzedającym podkreśla związek *stał się kup*, np. *Stal się kup między Vtćiwym Ianem Kurkiem z iednei strony, a Grzegorzem Iezewskim z drugiey Iako Vtćiwy Iqn. Kurk kupil od Grzegorza Iezewskiego Stodolę ZapKościer 1579/2v*. Na określenie niedotrzymania umowy lub jej zmiany używano zwrotów: *nie trzymać kupu* lub *kup znowić*, np. *a która by strona: ten kup snowyła: albo nyetrzimala, ta przepada Ie^{go} Mczi pānu woyewodzyę pomorskemu: 20 slotych czyerwonych ZapKościer 1587/71v*.

Kilka użyć tego wyrazu odnotowano w Słowniku Calepina, wszystkie pozostałe cytaty w SXVI pochodzą wyłącznie z *Akt prawnych miasta Kościerzyny*. Można zatem przypuszczać, że *kup* już wtedy był wyrazem o ograniczonym zasięgu terytorialnym, tym bardziej że do dziś funkcjonuje w dialektach kaszubsko-słowińskich i śląskich (por. SESł III 372). Przypuszczenie to potwierdza również fakt, iż wyraz ten nie został zanotowany ani przez Knapskiego, ani przez Trotza. Nie spotykamy go też w innych źródłach.

Linde umieścił hasło *kup*, objaśniając go jako ‘kupno, kupowanie, sprzedaż’, ale jego egzemplifikację stanowi tylko jedno poetyckie użycie (z osiemnastowiecznego tłumaczenia *Elegii Owidiusza*), które też – jako jedyny cytat dla tego wyrazu – znalazło się w SW (II 634). W słowniku tym *kup* został oznaczony jako mało używany.

Kupia

Wyraz *kupia* występuje w polskich tekstach od początku XV wieku głównie w znaczeniu ‘towar, przedmiot handlu’, ale w niektórych kontekstach określa ‘han-

del, czynności kupieckie' (por. Stp III 463). Już w staropolszczyźnie poświadczony jest też znaczenie 'wartość wymienna rzeczy kupowanej, cena'.

W znaczeniu czynnościowym omawiany rzeczownik mógł nazywać pojedynczą transakcję, umawianie się, negocjacje o kupno czegoś. To znaczenie wyraźnie ilustruje zwrot *stać w kupi*, np. *Jacom stal w kupi s Yacussem o soltistwo, a on mi rolą zaoral, a w tem mą <ni> geden pan ne chciał przyancz* 1416 Pozn nr 908 (Stp III 463). W szerszym zakresie *kupia* (w lm.) stała się określeniem wielu transakcji przeprowadzanych przez kupców, handlowania, np. *kupcy bogáci/ po wftytkiey Europie kupie známienite wiodą*. Biel Kron 454v (SXVI XI 556).

Liczne przykłady użycia tego wyrazu przytoczone w SXVI wskazują jednak, że 'towar, przedmiot handlu' jest wciąż jego prymarnym znaczeniem. Taką wartość semantyczną ma *kupia* w większości tekstów doby średniopolskiej.

Knapski (Th 336) podaje dla tego wyrazu tylko łaciński odpowiednik *merx* 'towar', a Trotz (684) – obcojęzyczne odpowiedniki obu znaczeń ('kupno' i 'towar'), pierwsze z nich opatrując gwiazdką, sygnalizującą, że słowo to jest rzadko używane. W Słowniku Lindego (II 549) znajdujemy dwie postaci fonetyczne tego wyrazu: *kupia* i *kupla* oraz definicje: 'kupczenie, handel, kupno' i 'towary kupieckie'. Egzemplifikacją są cytaty jedynie z XVI i początków XVII wieku, np. *Przed Wacławem Polacy skórkami zwykli byli swoje kupie odprawować* Stryjk. 331.

W SW (również dla obu postaci *kupia* i *kupla*) (II 635) znaczenia 'handel, kupczenie', 'kupno' i 'towary' oraz 'cena' są oznaczone krzyżykiem jako staropolskie.

W SJPD *kupia* i *kupla* zostały zamieszczone z kwalifikatorem *dawny*.

Na podstawie zebranego materiału możemy więc stwierdzić, że leksem *kupia* w języku polskim funkcjonował w dobie staro- i średniopolskiej i był przede wszystkim synonimem towaru. Rzadziej występował w znaczeniu transakcji handlowej lub – szerzej – handlowania. Sporadycznie był synonimem ceny. W dobie nowopolskiej wyraz ten wyszedł z użycia.

Targ

Leksem *targ* w tekstach polskich występuje od końca XIV wieku w kilku znaczeniach: nazywa podstawowy w tym okresie sposób handlowania – regularne spotkania kupujących i sprzedających, jest też nazwą miejsca takich spotkań oraz czasu, dnia targowego. Jednak znaczenie czynnościowe *targu* 'akt kupna – sprzedaży, umawianie się o cenę czegoś' jest prymarne. W Słowniku staropolskim (IX 119) liczne cytaty, głównie ze źródeł prawniczych, stanowią bogatą egzemplifikację tego, właśnie znaczenia omawianego wyrazu. *Targ* nazywał zarówno etap negocjacji, umawiania się o kupno, jak i konkretną umowę, w której określano warunki kupna – sprzedaży, a więc wynik tychże negocjacji, np. *Jacom ya thego w targv s Lasczem nye gmyal, abich gemu dal strawo na granicze* 1428 ZapWarsz nr 330, *Pytam prawa..., ma – ly on mnye ta rolą podług targv zaplaczycz* OrtOssol 104, 3. W takich

kontekstach jest więc *targ* kolejnym (obok *kupna*, *kupi* i *kupu*) terminologicznym określeniem umowy handlowej, odpowiednikiem łacińskiego *contractus*.

Na określenie prawidłowo przeprowadzonej transakcji spotykamy w zapiskach sądowych związek wyrazowy *prawy targ*, np. *Iakosmy przy tem bili, czso gyst pan Pasek przedal konya Dzerskowy, tho przedal prawym targem* 1424 Pyzdr nr 753. Już w XV wieku funkcjonuje też zwrot *wywołać targ* ‘publicznie ogłosić sprzedaż nieruchomości’, np. *Na wywołanem thargu in fremito foro* 1444 AKPr II s. XIV.

Podobnie – jako wyraz wieloznaczny – funkcjonuje *targ* w następnych stuleciach. W znaczeniu czynnościowym stopniowo przeważa element umawiania się o sprzedaż, cenę, raczej negocjacje, targowanie się niż końcowy efekt, np. *aby wftykim (...) kupie wedle zmów á targów przemieniali* SarnStat k. 956 (SXVI K). Najczęściej jednak omawiany wyraz bywa używany na określenie spotkania kupujących i sprzedających w określonym miejscu i czasie, np. *Na targu targować rzeczy kupującemu, nie ma bydz od miefchan zákazywáné*. SarnStat k. 290 (SXVI K).

Knapski (Th 1184) wśród różnych znaczeń *targu* wymienia również ‘zmovę o kupno’ oraz związek: *Targ uczynić, ztargować*.

Trotz (2298) oprócz innojęzycznych odpowiedników daje też ilustrację użycia tego wyrazu w postaci utartych zwrotów w polszczyźnie, np. (dla interesującego nas znaczenia): *targ stanął; z nieprzyjacielem targ czynić o części Państwa; na dobry targ trafił*. Linde (V 650) w pierwszej kolejności omawia *targ* jako miejsce i czas, dzień targowy, a w drugiej jako ‘targowanie, zmovę o kupno’. To znaczenie egzemplifikuje cytatami (głównie frazeologizmami) podkreślającymi fakt, że *targiem* nazywano raczej umawianie się o cenę, negocjacje między kupującym a sprzedającym (nie zawsze uwieńczone sukcesem) niż samo zawarcie umowy, np. *targ jeszcze, nie kupno; targ nie litkup; jeszcze rzecz w targu, nieskończona*. Znajdujemy również u Lindego związki wyrażające pomyślnie zakończenie transakcji: *dobijać, dobić, dotrzeć targu, skończyć umowę, ręką w rękę uderzyć*, jak też rezygnację z kupna: *odskoczyć od targu, nie dobić, zrzucić się* (L V 650). Niezbędny często w takich sytuacjach kompromis określany był znanym do dziś frazeologizmem *krakowskim targiem* (notowanym już w XVII w. u Rysińskiego⁸). Burzliwy przebieg handlowych negocjacji sprawił, że *targ* zyskał też przejściowo znaczenie przenośne: ‘zwada’. Wspomina o nim Trotz i Linde, zostało ono ujęte również w SW (VII 25).

Znaczenie *targu* ‘targowanie się, umowa o kupno, transakcje na rynku’ w SW podano jako trzecie. Większość materiału egzemplifikacyjnego stanowią powtórzone za Lindem frazeologizmy i użycia przenośne.

Targ funkcjonuje w polszczyźnie współczesnej wciąż jako wyraz wieloznaczny. Rzadko (i tylko potocznie) używa się go jednak na określenie umowy o kupno. Znaczenie ‘spór o cenę między kupującym, który chce zapłacić jak najmniej, a sprzedającym, któremu zależy na uzyskaniu ceny wyższej’ (SJPD IX 55) jest drugorzędne,

⁸ S. Rysiński podaje związek: *krakowskim targiem na połowicy poprzestanie*, por. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1970, t. II, s. 188. Rysińskiego cytuje również Linde.

mniej znane, pozostało głównie w utartych zwrotach: *dobić targu*; *ubić, przybić targ*. Prymarnie *targ* oznacza formę drobnego, lokalnego handlu w określonym miejscu i czasie.

Frymark⁹

Określeniem wymiany towarów bez użycia pieniędzy był w staropolszczyźnie m.in. wyraz *frymark*. W polszczyźnie pisanej rzeczownik *frymark* pojawił się już w piętnastowiecznych łacińskich tekstach jako tłumaczenie łac. *commutatio* – ‘zamiana’ lub (w jednym z cytatów w Stp) *fori liberi* – ‘jarmark, targ wolny od ograniczeń cechowych’ (Stp II 368). W XV wieku zanotowano również czasownik *wyfrymarczyć* w znaczeniu ‘wymieniać, zamieniać’ (Stp X 462).

W polszczyźnie ogólnej *frymark* nazywał jakąkolwiek zamianę lub – w węższym zakresie – handel wymienny. To znaczenie ilustruje dobrze cytat z *Kroniki Bielskiego*: *Kupować nie za pieniądze wŹelkie żywności kazał ále frymárkiem towar za towar*. BielKron 296 (SXVI VII 136).

W tekstach prawniczych omawiany rzeczownik występuje jako termin nazywający najstarszą umowę prawną dotyczącą własności. Na podstawie tej umowy dwie strony wymieniały przedmioty (głównie nieruchomości) bez pośrednictwa pieniądza. Tego typu transakcje zostały udokumentowane m.in. w zapisach lustracyjnych, np. *Frymark domów na Kleparzu z dekretu sejmu warszawskiego, gdzie KJM za domy kapłańskie broną Tworziańską zamurowane kapłanom na to miejsce inne nadał, który frymark tak urząd rewizorski być oglądał*. LKrak I 29.

Podobny układ znaczeń obserwujemy w czasownikach *frymarczyć* i *frymarczyć się*, które mają również ogólne znaczenie ‘zamieniać się, wymieniać się na co’ i ‘prowadzić handel wymienny, przehandlować drogą wymiany’, np. *którym [pod-danym] téż zupełną dáiemy wolność [...] y dobrá fwé ruchomé y nieruchomé przed-áwać/ frymárczyć/ y wolnie iémi fzáfować [vendere et commutatre et de eis libere disponere JanStat 882] wedle woléy SarnStat 1103, 988 (SXVI VII 136)*. Jeśli towary będące przedmiotem frymarku były nierównej wartości, wymiana mogła zostać uzupełniona dopłatą, np. *Ilekróć się stawa frymark na grunty albo na majątność niejednakiej ceny, tak iż trzeba do jednego z onych gruntów co przydać, tedy trzeba, aby zapłata na frymark przydana, była mniejsza niż grunt, do którego była przydana*. Chelm.Pr.124 (L II 549).

O *frymarku* i *frymarczeniu* jako o zamianie piszą Knapski (Th 181), Trotz (352) i Linde (I 675). Przy hasle *frymarczyć* Linde podaje też formę *frymarczać*, a w jednym z cytatów mamy nie spotykaną gdzie indziej postać *farmarczyć*.

⁹ Obszerny opis historii tego leksemu dała J. Kobylińska w artykule pt. *Z historii i geografii wyrazu frymark*. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 47, Prace Językoznawcze II, Kraków 1973. s. 75–83.

Zapisy w SW (I 777, 778) pozwalają wnioskować, że w XIX wieku neutralne dotąd wyrazy *frymark* i *frymarczyć* stopniowo nabierają ujemnej wartości emocjonalnej¹⁰. W Słowniku tym prymarne znaczenie *frymarku* (również w postaci *frymarka*) ‘zamiana, wymiana, handel wymienny, szacherka’ podane jest jako przestarzałe. Na drugim miejscu (określone jako przenośne) znalazło się wyraźnie pejoratywne ‘wystawianie na handel dla podłego zysku, kupczenie, zaprzędawanie’. Analogicznie czasownik *frymarczyć* dla autorów SW oznacza ‘prowadzić handel zamienny, mieniać, wymieniać oddawać za co’, ale również ‘wystawiać na handel, kupczyć, zaprzędawać’. To właśnie pejoratywne znaczenie tego czasownika stało się jego znaczeniem podstawowym i tak funkcjonuje on do dziś. W SJPD (II 982) czytamy: *frymarczyć* ‘kupczyć, szachrować, uprawiać szacherkę, spekulować, nieuczciwie czym gospodarować; nadużywać rzeczy wzniosłych do niskich celów’. W rzeczowniku *frymark* także przeważało znaczenie pejoratywne, ale wyraz ten we współczesnej polszczyźnie ogólnej praktycznie wychodzi z użycia. W SJPD (II 982) jedno ze znaczeń – pejoratywne – ‘kupczenie, szachrajstwo, szalbierstwo’ określono jako *przestarzałe*, drugie – ‘handel, zwłaszcza zamienny, zamiana’ jako *dawne*. Jak pisze J. Kobylińska, wyraz ten zachował się w niektórych gwarach¹¹.

Zamiana

W podobnym znaczeniu jak *frymark* występuje w polszczyźnie leksem *zamiana*. Został on poświadczony już w piętnastowiecznych tekstach jako nazwa umowy, na podstawie której coś, przeważnie majątek nieruchomy, zmienia właściciela, np. *Jako mnie Wszebor dał zemø za zemø w zamyano weczne 1424 ZapWarsz nr 105*. Wyraz *zamiana* spotykamy w zwrotach: *dać (prawą, wieczną) zamianą*, np. *Jakosmy daly Słyepochowo, dziedzina naschą, ... za Kobylye Polye... prawą wyczną zamieną, dziedzicstwo za dziedzicstwo 1442 Pozn nr 1606 (Stp XI 123)*.

W *Słowniku staropolskim* leksem *zamiana* ma o wiele bogatszą egzemplifikację niż *frymark*. Występuje przeważnie w polskojęzycznych zapiskach sądowych (*frymark* w Stp ma dokumentację wyłącznie w kontekstach łacińskich). W szesnastowiecznym tekście tzw. *Statutów Sarnickiego* spotykamy próbę rozdzielenia znaczeń obu wyrazów przy tłumaczeniu łac. *commutatio*: *To iest piérwszy y nadawnieyŝy contráct ná świećie: Bo starzy ludzie z przodku, póki signatum aurum, argentum, et aes nie bylo, tedy ieno rzecz zá rzecz, ŝpeciem pro ŝpecie, terram pro terra zamięniáli. A to frymárkiem włąfnie zową. A iefli koniá zá suknią, álbo wino zá pŝzenicę, to zamiána. Jefli za pieniądze to zową kupnem*. Sarn Stat 1269, 85. Podział ten raczej

¹⁰ O zjawisku degradacji emocjonalnej wartości tych i innych terminów handlowych pisze D. Buttler, *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa 1978, s. 144.

¹¹ J. Kobylińska pisze, że *frymark* (w niektórych gwarach w postaci z metatezą: *frymak*) zachował się na obszarze południowej Małopolski w znaczeniach, które można ująć w czterech punktach: „1) ‘zamiana, wymiana’, 2) ‘kupczenie’, 3) ‘zamiana w nierównej wartości’, 4) ‘małżeństwo «na krzyż»’ w zwrocie frazeologicznym *iść, pójść na frymak, na frymaki*”, J. Kobylińska, dz. cyt., s. 83.

nie był ściśle przestrzegany, *frymark* i *zamiana* funkcjonują w polszczyźnie równolegle, ale w okresie średniopolskim *frymark* częściej spotykamy w terminologicznym użyciu. Tak jest na przykład w lustracjach królewskich.

W obu wyrazach, *frymark* i *zamiana*, obserwujemy w okresie staro- i średniopolskim podobny układ znaczeń: 'każda wymiana'. w węższym zakresie: 'handel zamienny' lub jeszcze ściślej: 'umowa, kontrakt'¹².

Jak wspomniano wyżej, w dobie nowopolskiej zmienia się znaczenie *frymarku* – staje się on określeniem nieuczciwego handlu. Struktura semantyczna leksemu *zamiana* pozostaje taka, jak w początkowych etapach rozwoju polszczyzny. Potwierdzają to zapisy w słownikach. Przy haśle *zamiana* dla interesującego nas znaczenia 'umowa o wymianie towarów' Linde (VI 816), a za nim autorzy SW (VIII 171)¹³ podają cytą z osiemnastowiecznego wydania zbioru praw: *Zamiana jest kontrakt, którym rzecz własna zlewa się na drugiego, z obowiązkiem podobnej w tymże rodzaju, wadze lub liczbie, z przelaniem zupełnego własności rzeczy zamiennej między właścicielami prawa* Ostr.Pr.cyw. 1, 242.

Podobnie funkcjonuje omawiany wyraz we współczesnej polszczyźnie. W SJPD (X 621) zdefiniowano go następująco: 'dawanie, otrzymywanie jednej rzeczy w zamian za inną, handel polegający na dawaniu i i otrzymywaniu towaru za towar bez posługiwania się pieniędzmi, wymiana'. Znaczenie wymiany towarowej jest udokumentowane cytatem ze współczesnego *Kodeksu zobowiązań: Przez umowę zamiany każda ze stron zobowiązuje się przenieść na drugą stronę własność rzeczy lub inne prawo majątkowe w zamian za zobowiązanie się do przeniesienia własności rzeczy lub innego prawa majątkowego*. Kod. zobow. 105.

Tak więc z dwóch wyrazów określających w najstarszych polskich tekstach wymianę towarową bez użycia pieniędzy pozostał w tym znaczeniu jeden – *zamiana*.

Wszystkie omówione wyżej wyrazy nazywały umowę, na podstawie której jakaś rzecz zmienia właściciela za zgodą dwóch zainteresowanych stron. Istnieją jednak między nimi drobne różnice semantyczne. *Kupno* oraz *przedaż/ sprzedaż* nazywają zawarcie umowy z dwóch różnych punktów widzenia, natomiast *targ, kupia* lub *kup* nazywały umowę bez wskazywania, o którą stronę chodzi (por. wyrażenia: *stał się kup, stać w kupi z kimś, uczynić targ*). Poza tym *targ* określał zarówno umowę, jak i samo umawianie się, negocjacje handlowe. *Kupia* prócz nazywania pojedynczej umowy stanowiła też określenie działalności kupieckiej. *Zamiana* oraz *frymark* dotyczyły pierwotnej formy handlu, jaką była wymiana towaru za towar.

Spośród tych wyrazów *kupno, sprzedaż* i *zamiana* przetrwały do czasów współczesnych bez zasadniczych zmian w strukturze semantycznej. *Targ* funkcjonuje również, ale znaczenie umowy o kupno jest mniej znane. Leksemy *kupia* i *kup*

¹² Piszę tu o znaczeniach związanych z tematyką handlową. Prócz nich *zamiana* ma też inne: m.in. 'odmiana', 'zamiana słów, metafora' i inne, (por. L VI 816, SW VIII 171).

¹³ Linde przy haśle *zamiana* podaje również postaci *zamian, zamianek*, oznaczone gwiazdką jako mało używane, a w SW spotykamy *zamianek* i *zamianka*, oznaczone jako staropolskie.

w dobie nowopolskiej wyszły z użycia. *Frymark* po zmianie znaczenia jest uznawany współcześnie za wyraz przestarzały lub gwarowy.

Objaśnienia skrótów

SŁOWNIKI:

- KnTh – G. Knapski, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków 1621.
 L – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. 3, t. I–VI, Warszawa 1951.
 Mącz – J. Mączyński, *Lexicon Latino-Polonicum*, Królewiec 1564.
 SEBr – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1926.
 SESI – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1953 i nn.
 SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. nac. W. Doroszewski, t. I–X, Warszawa 1958–1969.
 SXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. nac. M.R. Mayenowa, t. I–XXV, Wrocław 1966 i nn.
 SXVI K – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. nac. M.R. Mayenowa, t. I–XXV. Wrocław 1966 i nn. Katalog – przykłady pochodzące z materiałów Pracowni Słownika polszczyzny XVI wieku, Toruń, ul. Piekary 8.
 Stp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Wrocław 1953 i nn.
 SSSI – *Słownik starożytności słowiańskich, Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. II, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawinski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, t. VI, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, t. VII, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
 SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1920–1927.
 Tr – M.A. Trotz, *Nowy dykcyonarz, to jest mownik polsko-francusko-niemiecki*, Lipsk 1764.

ŹRÓDŁA:¹⁴

- AKPr VIIIa 43–59 – F. Piekosiński, *Nie znane średniowieczne roty przysięg wareckie*, Archiwum Komisji Prawniczej, Kraków 1895 i nn.
 AkPr II – B. Ulanowski, *Statuta Casimiri Magni*, Archiwum Komisji Prawniczej, Kraków 1895 i nn.
 BielKron – M. Bielski, *Kronika*, 1564.
 ChełmPr – *Prawa Chełmińskiego poprawionego i z łacińskiego języka na polski przetłumaczonego ksiąg pięcioro...* przez Pawła Kuszewica z Chełma, Poznań 1623.

¹⁴ Skróty i ich rozwiązania podaję za odpowiednimi słownikami.

- GroicPorz – B. Groicki, *Porządek sądów*, 1559.
- GalCyw – *Ustawy cywilne dla Galicji zachodniej*, Wiedeń 1797.
- Gomul.Pieśni – W. Gomulicki, *Nowe pieśni*, Petersburg 1896.
- KodZobow – *Kodeks zobowiązań wraz z przypisami wprowadzającymi. Tekst orzecznictwo oraz ustawy zwiqzkowe*, Warszawa 1946.
- LKrak – *Lustracje województwa krakowskiego 1564*, I–II, wyd. J. Małeckie, Warszawa 1962.
- LWlk – *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. I, wyd. A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, cz. II, wyd. A. Tomczak, cz. III (Indeksy), oprac. C. Ohryzko-Włodarska, A. Tomczak, W. Woźniakowa, Bydgoszcz 1961–1964.
- LibMal – *Liber Maleficorum*, 1543–1554.
- OrtOssol – *Ortyłe magdeburskie*. Rękopis Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu nr 50.
- OstrPr.cyw – T. Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego z statutów i konstytucji koronnych i litewskich zebrane...* T. I–III, Warszawa 1784.
- Pozn – *Wielkopolskie rotę sądowe XIV–XV wieku*, T. I. *Rotę poznańskie*, zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiwicz, Poznań 1959.
- Pyzdr – *Wielkopolskie rotę sądowe XIV–XV wieku*, t. II. *Rotę pyzdrskie*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiwicz, Poznań 1960.
- SarnStat – S. Sarnicki, *Statuta*, 1594.
- SienkWołod – H. Sienkiwicz, *Pan Włodyjowski*, t. I–III, *Dzieła*, t. 17–19, Warszawa 1949–1951.
- StarDw – S. Starowski, *Dwór cesarza tureckiego i rezydencja jego w Konstantynopolu*, Kraków 1646.
- StPPP II – *Prawo polskie w praktyce sądowej XIV i XV wieku. Wyciągi z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej*. Starodawne Prawa Polskiego Pomniki... Wyd. I–II. A.Z. Helcel, III i nn. Komisja Historyczna Akademii Umiejętności, Warszawa 1856, Kraków 1870 i nn.
- Stryjk – M. Strykowski, *Która przedtym nigdy świata nie widziała, Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi...* Królewiec 1582.
- Sul – *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich...* *Kodeks Świętostawów*, wyd. F. Piekosiński, AKPr III 221–334.
- UstPraw – J. Palczowski, *Ustawy prawa polskiego*, 1561.
- ZapKościer – *Akta prawne miasta Kościerzyny*, 1579–1597.
- ZapWarsz – *Zapiski i rotę polskie XV i XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, wyd. W. Kuraszkiwicz i A. Wolff, Kraków 1950, Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej nr 36.

Frymark, targ or kupia; on the old Polish names of trade agreements

Abstract

The meaning and history of lexemes, which occurred in the old Polish or Middle Polish as names of trade agreement – a contract, on the basis of which a given property's owner was changed upon the agreement of two interested parties.

Some of the described words, such as *kupno*, *sprzedaż*, *zamiana* have survived until the present day. *Targ* has also been in use, however the meaning of the purchase contract occurs less frequently. Lexemes *kupia* and *kup* are out of use. *Frymark*, which is a German borrowing, continues to appear in some dialects but not in general Polish.